

Carolyn Logan

KIVÁLASZTOTT TÖRZSFŐNÖKÖK, MEGVÁLASZTOTT KORMÁNYZÓK ÉS HIBRID DEMOKRATÁK

KÖZKEDVELT SZEMPONTOK A DEMOKRÁCIA ÉS A TRADICIONÁLIS HATALOM EGYÜTTELÉSÉRŐL

Eredeti tanulmány: Logan, Carolyn (2009): Selected Chiefs, Elected Councillors and Hybrid Democrats: Popular Perspectives on the Co-Existence of Democracy and Traditional Authority. In: *Journal of Modern African Studies*, Vol. 47, No.1: 101–128.

Az elmúlt két évtized során egyre intenzívebbé vált az a régóta fennálló vita, amely az afrikai kontinens tradicionális vezetőinek napjaink politikai folyamataiban betöltött szerepével foglalkozik. A demokratizálódást és a decentralizációt szolgáló erőfeszítések, különösen helyi szinten, előtérbe helyezték a hatalomért és a legitimitációért folytatott versengés ügyét. A kérdés továbbra is az, hogy a tradicionális hatalom és a demokratikus kormányzat összeegyeztethető-e, vagy azok eleve kizárják egymást. Össze lehet-e olvasztani a kettőt egy működő és hatékony hibrid rendszerre? Vagy a tradicionális rendszerek potenciálisan antidemokratikus vonásai már eleve lehetetlenné teszik egy elfogadható integrációs modell kialakítását?

Az Afrobarometer által gyűjtött közvélemény-kutatási adatok azt mutatják, hogy a duális hatalmi berendezkedésű rendszerekben élő afrikaiak nem látják különbséget az örökletes törzsfőnökök és a választások útján hatalomra kerülő helyi kormányhivatalnokok között, mint amekkorát a legtöbb elemző várja. Valójában a kiválasztott és a megválasztott vezetők társadalmi megítélése erős és pozitív kapcsolatot mutat. A vezetők megítélése látszólag folyamatosan változik az egyéni „vezetői hatás” függvényében és annak mentén, hogy mennyire sikerül megérteni, hogy a törzsfőnökök és a választott hivatalnokok egy egységes, önálló, és nem egy egymással szemben álló, kettéágazó politikai rendszer közös szereplői. Valamint hogy nincsen egyértelmű ellentét a tradicionális vezető támogatása, illetve az elkötelezett és aktív demokrata lét között. Ahelyett, hogy a politikai hatalom két, egymással versengő erőter közre szorult volna, az afrikaiak látszólag sokkal észrevétlenebbül alkalmazkodtak politikai rendszerük hibrid intézményeihez, mint ahogy azt sokan várták vagy feltételezték volna.

BEVEZETÉS

Az elmúlt két évtizedben felerősödött az a hosszú ideje fennálló vita, amely az afrikai kontinens tradicionális vezetőinek napjaink politikai folyamataiban betöltött szerepével foglalkozott. A demokratizálódást és a decentralizációt szolgáló erőfeszítések, különösen helyi szinten, előtérbe helyezték a hatalomért és a legitimitációért folytatott versengés kérdését. Afrika tradicionális vezetői nem csak hatalmon maradtak – ellenlábasaik kívánságai, határozatai és előrejelzései ellenére –, hanem számos helyen kifejezetten meg is erősödtek. Ennek ellenére sok afrikai kormány még mindig a tradicionális vezetőkkel való kapcsolat fenntartásának a módjával küzd. Ez főleg azokban az országokban jelent állandó kihívást, ahol a falusi szintre is kiterjesztették a demokratikus reformokat. Ugyanakkor, a kormányokhoz hasonlóan, az elemzők sem tudják biztosan, hogy a törzsfőnöki rendszerek hogyan befolyásolják a demokratikus konszolidáció kilátásait.

A vitát éveken keresztül a „modernisták” és a „tradicionalisták” (Keulder 1998), vagy a tradicionalista hatalmat és intézményeket „figyelman kívül hagyó” és az azt „romanticizáló” (Oomen 2000: 16) között kialakult ellentét határozta meg. Ez az ellentét nem a valós állapotokat mutatta, és ezért nem segítette a megértést. De akármilyen gyengék vagy erősek is a tradicionális vezetők, állandó befolyásuk és szerepük ma már széles körben elismert. Vannak ugyan kivételek, de a legtöbb ország esetében nem beszélhetünk a tradicionális hatalom „hervadásáról”, mint ahogy azt a modernisták egykor remélték, illetve előre jelezték. Ezért a tradicionális vezetés és annak intézményei kulcsfontosságú tényezőkké váltak a demokratizálódási folyamatban. Ennek nem az az oka, hogy ezek az intézmények valamilyen eredendően jó és demokratikus tulajdonsággal rendelkeznek (mint ahogy azt a tradicionalisták állították), hanem az, hogy „jóban-rosszban” ott vannak, és Afrika nagyobb részén egyértelműen fontos szerepet töltenek be a „közhatalom” gyakorlásában (Lund 2006). Az elmúlt évtized során ennek eredményeképpen a vita középpontjába egyre inkább olyan gyakorlatiasabb kérdések kerültek, mint hogyan maradhattak fent ezek az intézmények, hogyan fejlődtek, hogyan alkalmazkodtak a változó politikai környezethez, és hogy milyen megegyezések születtek a különböző kormánypártok és a tradicionális intézmények között.

Ugyanakkor a vita pragmatista irányú elmozdulása sem feledtetheti, hogy továbbra is alapvető véleménykülönbségek vannak a tekintetben, hogy a tradicionális hatalom és a demokratikus kormányzat egymást teljes mértékben kizáró vagy egymással összeegyeztethető-e, és vajon össze lehet-e illeszteni a kettőt életképes és hatékony módon. A törzsfőnökökkel való együttműködés nem sodorja-e veszélybe az alapvető demokratikus elvek érvényesülését? Veszélybe kerül-e a demokrácia, amikor például a megválasztott vezetők közelharcra kényszerülnek a választott törzsfőnökökkel abban a sokak által zéróösszegű játéknak tartott küzdelemben, amit a hatalomért és az erőforrások feletti ellenőrzésért folytatnak? Lehet-e egyáltalán valaki egyszerre lojális a törzsfőnökhöz és a demokrácia elkötelezett híve? Nem jelenti-e a mai napig a patriarchális törzsfőnökség mellett való elköteleződés a nők jogainak és szabadságának szükségszerű korlátozását? Lehet, hogy a tradicionális rendszerek fennmaradása jelenti a kontinens demokratikus átalakítása előtt álló legfontosabb kihívást? Vagy pont ellenkezőleg, lehet, hogy a törzsfőnökség egy olyan rendelkezésre álló erőforrás, egy olyan eszköz, amely megfelelő körülmények között segítheti a demokratikus intézmények megértését, elfogadását és hatékony működését?

Az Afrobarometer első (1999–2001) és második (2002–2003) fordulójára során gyűjtött adatok új szempontokat és kézzelfoghatóbb elemzési keretet biztosítanak a felmerült kérdések tisztázásához. A tizenöt országra kiterjedő, több mint 35 000 fő bevonásával készített, mélyinterjú alapuló kutatás eredményei segíthetnek abban, hogy megértsük a tradicionális vezetők társadalmi megítélését és ezek változásait, továbbá azt, hogy milyen

a kapcsolat a tradicionális vezetők megítélése, illetve a megválasztott vezetőkről és a demokráciáról alkotott vélemény között.

Az adataink azt mutatják, hogy ezekben a duális hatalmi rendszerekben élő afrikaiak nem látják különbséget az örökletes törzsfőnökök és a választások útján hatalomra kerülő helyi kormányhivatalnokok között, mint amekkorát a legtöbb elemző várna. Ahelyett, hogy egymással versenyző szereplőkként értékelnék őket, a társadalom szemében a tradicionális és a megválasztott vezetők az érem két oldalaként jelennek meg. Összességében elmondható, hogy a tradicionális vezetőket egy fokkal kedvezőbb színben látják, mint a megválasztott vezetőket. Ugyanakkor társadalmi megítélésük egymással szoros és *pozitív* kapcsolatban van. A vezetők megítélése látszólag folyamatosan változik az egyéni „vezetői hatás” függvényében és annak mentén, hogy mennyire sikerül megérteni, hogy a törzsfőnökök és a választott hivatalnokok egy egységes, önálló, nem pedig egy szembenálló, kettéágazó politikai rendszer közös szereplői. Ezért a tradicionális vezetők kedvező megítélése együtt jár a megválasztott vezetők pozitív értékelésével, és ez fordítva is igaz. Ez a pozitív kapcsolat különösen erős a tradicionális hatalom birtokosai és a helyi kormányzati hivatalnokok esetében. Ahelyett, hogy a társadalom tagjai úgy tekintenének rájuk, mint akik élet-halál harcot folytatnak egymással a támogatásért, sorsuk látszólag elválaszthatatlanul összefonódott a közmegítélésben. Az egyéni szintű modernizáció¹ sokkal kisebb szerepet játszik a tradicionális vezetők megítélésében, mint amilyenre számítanánk. A hagyományos hatalom demokratikusságáról folytatott vita szempontjából talán még ennél is fontosabb lehet azonban az, hogy nincsen egyértelmű ellentmondás a tradicionális vezetők támogatása és az elkötelezett, tevékeny demokrata lét között.

Sok afrikai fejében egyáltalán nem létezik az a demokrácia és a tradicionális hatalom közötti versengés vagy ellentmondásosság, amelynek létezését – még ha csak kismértékben is – sokan feltételezik. Az elvárásokhoz és a feltételezésekhez képest az afrikaiak látszólag sokkal észrevétlenebbül alkalmazkodtak politikai rendszerük hibrid intézményeihez, ahelyett, hogy a politikai hatalom két egymással versengő erőtere közé szorultak volna. Törzsfőnökök és kormányzók, szultánok és országgyűlési képviselők, királyok és elnökök. Ugyanannak az egységes és önálló politikai univerzumnak a résztvevői, amely hol jobban, hol kevésbé, de meghatározza az egyének életét. Egy átlagos afrikai szemében úgy tűnik, hogy a demokrácia és a törzsfőnöki rendszer megfér egymás mellett.

1 A szerző az „egyéni szintű modernizáció” kifejezése alatt nem kizárólag az egyes individuumok iskolázottságát, képzettségét érti, hanem olyan más tényezőket is ide sorol, mint például az információval való ellátottság vagy éppen az ennek eredményeképpen kialakuló tájékozottság – *a szerk.*

AZ ADATOK ÁTTEKINTÉSE

Ez az elemzés elsősorban azokra az adatokra épül, amelyeket az Afrobarometer kutatásának első fordulójában gyűjtött 1999 és 2001 között hét afrikai országból (Botswana, Dél-afrikai Köztársaság, Lesotho, Malawi, Namíbia, Zambia, Zimbabwe). A kiindulópontként szolgáló következtetéseket a második forduló során (2002–2003) tizenöt országban elvégzett kutatás eredményeinek elemzésével igazoljuk (bevonva Ghánát, Kenyát, Malit, Mozambikot, Nigériát, Szenegált, Tanzániát és Ugandát). Minden országot egy véletlenszerűen kiválasztott valószínűségi minta reprezentál, amelybe minden felnőtt állampolgárnak egyenlő esélye volt bekerülni. Ugyan a minták nagysága országonként változott – körülbelül 1200 és 3600 megkérdezettet tartalmaztak –, de az itt bemutatott leíró statisztikákban egyforma súllyal szerepelnek.² A nők és a férfiak aránya az összes mintában megegyezik.

Mind az elemzésbe bekerült tizenöt ország között, mind azokon belül nagy eltérések lehetnek a tekintetben, hogy pontosan mit is értenek a „tradicionális vezető, a főnök vagy a vén” alatt.³ Továbbá eltérő az intézmények történelmi megjelenése

2 Ekkora minta esetében a mintavételi hibahatár az ország statisztikáknál +/- 2 és 3 százalék között van 95 százalékos konfidenciaszint mellett. Meg kell jegyezni, hogy az Afrobarometer olyan országokban végzett felméréseket, amelyek már átmentek egy minimális szintű gazdasági és politikai liberalizáción, ezért az eredmények nem reprezentálhatják az egész Szaharától délre eső térséget. Az Afrobarometerrel kapcsolatos további információk, a kutatások dokumentációi, a módszertan, az adatok és publikációk megtalálhatóak a projekt honlapján: www.afrobarometer.org.

3 Az Afrobarometer által feltett kérdések angol változatában jellemzően a „tradicionális vezető, főnök és vén” (időnként a vének helyett a törzsfőnök) kifejezéseket használták a tradicionális hatalomra utalva. Természetesen minden etnolingvisztikai csoport saját kifejezéseket használ ezen személyek megjelöléseként. Mint ahogy West és Kloeck-Jensen (1999) megjegyezték, a tradicionális hatalomról folytatott helyi és nemzeti szintű viták során nagy jelentősége van az alkalmazott kifejezésnek, hiszen sok esetben már a tradicionális hatalom képviselőinek megjelölése is megkérdőjeleződik. Az etimológiai sokszínűség miatt az Afrobarometer minden ország esetében egy és hat közötti helyi nyelvre, nyelvjárásra is lefordította a kérdőívekben használt kifejezéseket. Ugyanakkor, mivel jelen esetben az országok közötti összehasonlítás volt a cél, számos általánosan használt kifejezést – mint tradicionális vezetők, tradicionális hatalom, vének és főnök – egymással felcserélhető módon használtunk. Englebert megfogalmazását követtem (2002: 366): „ebben a tanulmányban a tradicionális nem a modernitás hiányára utal, hanem olyan intézményekre, amelyek bizonyos mértékű endogén kulturális fejlődéssel jellemezhetőek, összehasonlítva a posztkoloniális államban megszokottakkal”.

annak függvényében, hogy a gyarmati és a posztkolonialista közigazgatásban milyen szabályokat, szerepeket és kapcsolatokat szántak nekik, és hogy hogyan alkalmazkodtak mind egyéni, mind csoportos szinten azokhoz a kihívásokhoz és gyakran konkuráló kezdeményezésekhez, amelyekkel az évek során szembe kellett nézniük. Napjainkban alapvető különbségek vannak az egyes országok között abban, hogy mennyire sikerült a tradicionális intézményeket integrálni, vagy elválasztani az állami bürokráciától, hogy a törzsfőnökök milyen erőforrások felett gyakorolnak hatalmat, és hogy milyen mértékű és természetű szerepet töltenek be, akár hivatalosan, akár nem hivatalosan saját közösségük irányításában.

Az egyes országok között azonban sok hasonlóság is van. Annak ellenére, hogy az évek során az intézmények fejlődése eltérő irányokat követett, a legtöbb esetben az emberek pontosan tudják, hogy mire gondolunk, amikor a „tradicionális vezetőjükről” kérdezzük őket. Választások helyett általában valamilyen örökléshez kötődő (bár gyakran vitatott) igény alapján foglalják el pozíciójukat. Ami még ennél is fontosabb, hogy személyük olyan módon kapcsolódik a társadalmuk kulturális és történelmi gyökereihez, ahogya hivatalos kormányzati szereplőké nem. A „tradicionális vezető” fogalmához kötődő változatos valószínűségi fogás tükrében ugyanakkor indokolt lehet némi óvatosság a több országra kiterjedő adatgyűjtés eredményeinek értelmezése során. Mindazonáltal a kutatások alapján levont következtetések értékes kiindulópontként szolgálhatnak annak megértésében, hogy a tradicionális hatalomgyakorlás – akármilyen változatos is legyen – milyen mélyen gyökerezik egy átlagos afrikai fejében és szívében a fejlődő választói demokrácia korában.

TRADICIONÁLIS HATALOMGYAKORLÁS A DEMOKRATIKUS ÁTALAKULÁS KORÁBAN

Mamdani (1996) fogalmazta meg a törzsfőnökökkel szembeni legalapvetőbb érvet: amíg a vidéken élő afrikaiak a főnökök uralma alatt sínylődnek, addig a rendszerben alárendelt pozíciót töltenek be, ahelyett, hogy jogokkal felruházott állampolgárokká válnának. A szavazati jog – az elszámoltathatóság biztosítása szempontjából a legalapvetőbb eszköz – hiányát sokan a tradicionális hatalomgyakorlás intézményrendszere leküzdhetetlen problémájának látják. Ráadásul ezekben a tipikusan patriarchális rendszerekben a nők és a fiatalok hangját szinte teljesen elnyomják (Beall 2006; Bowen 1994; Molutsi 2004; Simuyu 1988). A kritikusok emellett azzal vádolják a tradicionális hatalomra épülő rendszereket, hogy mivel az egyénnel szemben a közösséget helyezik előtérbe, a kényszeres „konszenzuseresésre”, valamint az ellentétekre és nem a szabadon választott egyetértésre épülnek. Így lényegében „a tradicionális hatalom a kormányzás egy antidemokratikus, vagy legjobb

esetben is csak egy nem demokratikus formája” (Mattes 1997: 5–6). Ebből a szempontból ezek az „intézményi csökevények” „akadályozzák az életerős, prosperáló, demokratikus és igazságos társadalom fejlődését, és ezért nincs helyük egy haladó társadalomban” (Owasut idézi Waterman 1972). Abban az esetben pedig, amikor egy kormány megegyezésre jut a törzsfőnökökkel, mint ahogy azt a Dél-afrikai Köztársaságban az Afrikai Nemzeti Kongresszus által vezetett kabinet is tette, a kritikusok arra figyelmeztetnek, hogy ezzel „veszélybe sodorhatják azokat a demokratikus alapelveket, amelyekért olyan nagyon harcoltak” (Beall et al. 2005: 763–764).

Amikor a hangsúlyt ilyen mértékben a választások hiányára helyezik, a bírálók könnyen szem elől téveszthetik a tradicionális rendszerek egyéb sajátosságait, amelyek szintén érdekesek lehetnek a demokráciával való együttélésük vizsgálatánál. Ilyen vonás lehet például, hogy a tradicionális rendszerek lehetőséget biztosítanak az állandó részvételre (szemben az időszakos választásokkal), vagy az, hogy egyszerűen mindenki számára ismerős gyakorlatokat és ebből fakadóan hozzáférhetőséget kínálnak (Logan 2002). Ilyenek lehetnek például az afrikai társadalmakban megszokott közösségi szintű gyűlések, amelyeket különböző neveken ismernek, mint például pitso (Lesotho), kgotla (Botswana), shir (Szomália), baraza (Kenya) stb., és amelyek már hosszú ideje kínálnak lehetőséget arra, hogy a közösség tagjainak széles csoportjai hangot adhassanak véleményüknek a közösséget érintő ügyekben, és hogy részt vegyenek a konszenzusra épülő döntéshozatalban. Ugyan a legtöbb afrikai társadalomra történelmileg jellemző a nők és a fiatalok közügyekből való kirekesztése, a függetlenséget követően ez a társadalmi norma gyors változásnak indult (Beall et al. 2005: 770; Chief Linchwe II 1989). Bár a vezetők kiválasztásának alapja jellemzően az öröklés volt, az öröklés maga értelmezés és manipuláció tárgya maradt (Comaroff 1978). Sok rendszerben ugyanis jelen vannak azok a formális eljárások, amelyek lehetővé teszik a vezetők hatalmának „visszamszűrését” vagy azok más módon történő eltávolítását, amennyiben nem kapják meg a közösség támogatását (Ayitthey 1991: 135–139; Osabu-Kle 2000: 18). Ezért azokat a rendszereket, amelyekben leválthatóak az öröklés útján hatalomhoz jutott vezetők, és amelyekre ezáltal a kontinensen a legkevésbé jellemző a stabil központi erőre épülő uralmi rendszer (mint például ahogyan a szomáliak vagy a nuerek között), még mindig demokratikusabbnak értékelhetőek (Lewis 1961).

A jelenlegi helyzet ugyanakkor sokkal összetettebb, mint ahogy ezek az értékelések mutatják. A gyarmati és a gyarmatosítás utáni kormányok több évtizeden keresztül tartó manipulációját és az őshonos vezetők ezekre adott reakcióit követően a tradíció tartalma, de akár maga a tradicionális vezető identitása is gyakran megkérdőjeleződött (lásd például Buur és Kyed 2006; West és Kloock-Jenson 1999). A gyarmati kormányok jelenléte és a nemzeti szintű vezetés mély hatással volt ezen intézmények helyzetére és természetére. A tradicionális vezetők bevonása az angol gyarmati kormányok által irányított indirekt kormányzási

rendszerbe például egyaránt erősíthette és gyengíthette ezen vezetőket, néha egy időben mindkettőt. Ráadásul a modern afrikai vezetők erőfeszítései a tradicionális vezetők és alattvalóik háttérbe szorítására vagy a politikai rendszerbe való beemelésére, és ezáltal a potenciális „szavazatbrókerek” (Lawson 2002) foglyul ejtésére tovább rontotta pozícióikat.

A főnökök és a vének az iránti igénye, hogy ellensúlyozni tudják függőségüket a helyi lakosságtól legitimitásuk, vagy legalább az irántuk való tisztelet megőrzése érdekében, illetve a magasabb szintű hatalom elismerésétől a különböző jellegű legitimitás birtoklásáért, gyakran olyan „Janus-arcú” tradicionális autoritásokat eredményezett, amelyeket a helyi lakosság egyszerre megbecsüléssel és gyanakvással kezelt (West és Kloeck-Jenson 1999: 475–476; lásd még Rouveroy van Nieuwaal 1999). Legújabbán a dél-afrikai törzsi rendszer emelkedett ki az apartheid felhői közül, legjobb esetben is vegyes megítélés mellett: a tradicionális hatalmat gyakorlókat néhányan erősen bűnrészes kollaboránsoknak látták, míg mások a közösségük stabilitásában, szolidaritásában és méltóságában betöltött alapvető jelentőségükről festettek optimistább képet.⁴ Míg néhányan a tradicionális vezetők lépéseit alapvetően önérdékkövetésként írták le, mások amellett kardoskodtak, hogy „a főnökök képessége az állam-társadalom dichotómia feloldására” és abbéli funkciójuk, hogy az alárendeltjeik számára nélkülözhetetlen közvetítőkként szolgáljanak, az intézmény erőssége, és segít megmagyarázni annak fennmaradását (Williams 2004: 121; lásd még van Kessel és Oomen 1997).

Ezek után talán nem meglepő, hogy a modern afrikai kormányok sokat kínlódtak azon, hogy megtalálják a tradicionális intézményekhez való kapcsolódás legjobb módját. A tradicionális vezetőket ugyanúgy gyakran száműzték, áthelyezték vagy bebörtönözték, mint ahogy kedveskedtek velük vagy állami fizetéseket biztosítottak számukra. De a két véglet között gyakorlatilag mindegyik bánásmód jellemző volt, akár ugyanannak a változó széljáráshoz alkalmazkodni kívánó kormánynak a felügyelete alatt. Mint ahogy Lawson megjegyezte (2002: 9), „végül az állam továbbra is függő viszonyban maradt a tradicionális hatalommal szemben annak érdekében, hogy a vidéki lakossággal sikerüljön kapcsolódnia”, tehát nem volt szokatlan, hogy míg az új és magabiztos kormányok hatalmuk kezdeti időszakában a tradicionális autoritások felszámolására törekedtek, addig a későbbi években, támogatottságuk visszaesése esetén, azok megerősödéséért könyörögtek.

Annak kérdése, hogy a tradicionális hatalom hogyan illeszkedhet bele a modern politikai rendszerbe, különösen helyi szinten vált fontossá. Ott, ahol ezen vezetők a legnagyobb befolyást gyakorolják az afrikaiak hétköznapijaira, illetve ahol a kormányzattal az erőforrásokért és hatáskörökért folytatott versengés a leghevesebbnek tűnik. Míg nemzeti

4 Murray (2004) kitűnő összefoglalót kínál a Dél-afrikai Köztársaságban lezajlott vitákról és a hozzájuk kapcsolódó politikai reformokról, amelyek a főnökök szerepével és helyzetével foglalkoztak az apartheid után. Lásd még Beall (2006); Beall et al. (2005); és a Dél-afrikai Köztársaság (2002).

szinten a tradicionális vezetők szerepe gyakran kulturális, ceremoniális vagy (sokszor meghatározatlan) tanácsadói szerepkörre korlátozódik, addig közösségi szinten a kormány helyi képviselőivel harcolhatnak a tényleges hatalomért: a földért, az adóbevételért és más erőforrásokért, az igazságszolgáltatás jogáért, a közösségi tevékenységek, illetve döntések feletti befolyásért és akár a szavazatokért. A tradicionális és a választott vezetők közötti, a politikai hatalomért és legitimitásért folytatott harcot gyakran jellemzik zéróösszegű játékként: akármekkora hatalmat is szerezzen a tradicionális vezető az államtól, azt a „hivatalos”, demokratikus államigazgatás veszteségeként könyvelheti el, és ez fordítva is igaz. Az erről szóló vita különösen heves volt Dél-Afrikában, ahol a főnökséget, mint „a helyi politika mindenütt jelenlévő sajátosságát”, elismerték az alkotmányban, és a főnök így sok vidéki területen továbbra is közvetlen hatalmat gyakorolhat (Williams 2004: 114–116). A főnököket és a helyi kormányzati hivatalnokokat gyakran ítélik meg, mint közvetlen harcban álló feleket – mint „két dudást egy csárdában” (Oomen 2000: 14) – egy olyan csatában, ahol a győztes visz mindent, a helyi közösségek szívét, lelkét és erőforrásait.

A valóságban ugyanakkor ennél nehezebb általánosságokat megfogalmazni a tradicionális vezető és a helyi állami hatóságok kapcsolatáról. Oomen (2000: 62) Dél-Afrika még egy viszonylag kis területét vizsgálva is úgy írja le a tradicionális hatalom befolyási övezetét, mint ami az „igazi nemzet” és a pusztán „övezetek” között van. Nem nehéz példát találni az építő jellegű kapcsolatokra sem olyan helyi önkormányzatok és főnökök között, akik felismerték azon kölcsönös előnyöket, amelyeket a sikeres együttműködésből nyerhetnek (lásd Oomen 2000: 62 Dél-Afrikáról; Owusu 1996: 340 Ghánáról).

Nehez lenne tagadni, hogy a tradicionális vezetők meglehetősen rugalmasságot mutattak. A közösségük politikai és társadalmi életében fennmaradt jelentőségük, akár negatív, akár pozitív értelemben is nézzük, gyakorlatilag elvitathatatlan.⁵ Sok helyen még mindig központi szerepet játszanak a földbirtoklás irányításában, a helyi vitás kérdések eldöntésében, a tulajdon öröklésének szabályozásában, a szakásjog alkalmazásában és a konfliktusok kezelésében. Ráadásul gyakran úgy tekintenek rájuk, mint a közösség kultúrájának őrzőire, akik fontos szerepet játszanak a kulturális események és rituálék során.

Valóban, a tradicionális hatalomgyakorlók nem pusztán a túlélésért küzdenek. Számos országban a demokratizálódás látszólag ezen intézmény feltámadását vagy feltámasztását eredményezte. Mivel a megválasztott kormányoknak egyre inkább válaszolniuk kell a korlátozott erőforrások mellett megjelenő szolgáltatások iránti igényekre, előfordul, hogy a

5 Lásd például ezen tanulmány egy korábbi kiadását, amely Afrobarometer Working Paper 93 címen jelent meg, és amely adatokat tartalmaz a tradicionális vezetőkkel kezdeményezett kapcsolatfelvételek számának más vezetőkkel való interakciók számához viszonyított arányáról és a konfliktuskezelésben játszott szerepükről. Már nem elérhető – *a szerk.*

tradicionális hatalom gyakorlóihoz kell fordulniuk a lakossággal folytatott kommunikáció és mobilizáció érdekében (Murray 2004; West és Kloeck-Jenson 1999). Tehát a politikai liberalizációból származó előnyöket a főnökök is élvezik. De Sousa Santos (2006: 67) a tradicionális hatalom „növekvő aktivitásáról” számol be Mozambikban, és arról, hogy a tradicionális vezetőknek is lehetőségük nyílt olyan érdekcsoportok kialakítására, amelyeken keresztül saját érdekeiket képviselik. Ilyen például a CONTRALESA a Dél-afrikai Köztársaságban.⁶

North (1990) magyarázattal szolgál arra, hogy miért bizonyulhatott a tradicionális hatalmi rendszer ennyire rugalmasnak. Amellett érvel, hogy azok az intézmények, amelyek formálják a társadalmat – beleértve azok formális szabályait és azokat az informális normákat és értékeket is, amelyekre azok épülnek –, viszonylag ellenállóak a változásokkal szemben. Részben a magas információs és a tranzakciós költségek miatt. Vagy mint ahogy Geddes (1991: 50) leírja, a tradicionális normák és értékek fennmaradását magyarázhatja „az informális büntetés és jutalmazás létezése, amely meggyőzi az egyént a kulturálisan elfogadott viselkedés folytatásáról”. Továbbá a társadalom intézményeinek és formális szabályainak gyökeres megváltozása – mint amilyen a választások és a többpárti politikálás bevezetése – nem feltétlenül jár együtt az informális normák és szabályok hasonló irányú, illetve mértékű változásával. Az informális intézmények képesek a változásra és alkalmazkodásra vagy a formális szabályokban (vagy intézményekben) bekövetkező változások következtében, vagy egyéb okból kifolyólag. De a változások csak fokozatosan, kizárólag a határterületeken indulnak meg.

Annak ellenére, hogy North talán túlságosan is óvatosan fogalmaz az intézmények alkalmazkodóképességét illetően, elméletének kritikai implikációi vannak mind a demokratizálódás elméletével, mind a gyakorlatával kapcsolatban. Először is azt sugallja, hogy – mint ahogy láthattuk – a létező intézmények nem fognak egyszerűen eltűnni. Még az olyan alternatívák létezése esetén sem, amelyek támogatóik szemében egyértelműen „jobbak”. Másodsor, egy társadalom az újonnan bevezetett intézményeket – mint amilyenek a választások és a politikai pártok – nem feltétlen képes megérteni, sem azokra reagálni úgy, ahogy azt egy a kulturális és történelmi gyökereket kevésbé szem előtt tartó elmélet jósná. Harmadsor, North azt állítja, hogy ha a formális intézmények és egy társadalom informális normái és értékei között nincsen összefüggés vagy következetesség, akkor az nagy valószínűség szerint a kettő „szétszakadását” fogja eredményezni, ami gyenge, illegitim és cselekvésképtelen intézményeket hoz létre. Összességében North elmélete egyenesen kritizálja azt a feltételezést, hogy a liberális demokrácia intézményi formái könnyedén adaptálhatóak és általános érvényűek, illetve megkérdőjelezi azt az elképzelést, hogy az

6 A Dél-afrikai Köztársaság Tradicionális Vezetőinek Kongresszusa (Congress of Traditional Leaders of South Africa), amelyet 1987-ben alapítottak, összeköttetésben az Afrikai Nemzeti Kongresszussal; lásd Murrey (2004).

afrikaiak egy olyan demokratikus hatalmi rendszert akarnak kialakítani, ami pontosan úgy néz ki, mint a nyugati világban (lásd még Ekeh 1975; Englebert 2000; Landell-Mills 1992).

A hétköznapi afrikai emberek kilátásai ugyanakkor többet nyomnak a latban, mint az eliteké vagy az akadémikusoké, már ami a tradicionális hatalmi rendszer intézményeit és ezek napjaink afrikai politikájában elfoglalt helyét illeti. Épphogy csak elkezdtek összegyűjteni azokat az információkat, amelyek eligazíthatnának abban, hogy hogyan illeszkednek a főnökök közösségük társadalmi-politikai rendszerébe (lásd például Beall 2006; Williams 2004). Most áttérek arra, hogy mivel tud az Afrobarometer hozzájárulni ehhez a vitához. Vajon a nők már türelmetlenül várják, hogy végre felszabaduljanak a közösség véneinek sovinszta befolyása alól? A főnökök támogatása magában rejti a demokráciaellenességet? Vajon megmaradt legitimitásuk veszélyezteti-e a demokrácia megszilárdulását? Vajon hatalomgyakorlásuk aláássa-e, különösen helyi szinten, a demokratikus úton megválasztott kormánytisztviselők hatalmát?

A TRADICIONÁLIS VEZETŐK OSZTÁLYOZÁSA: EGY MÉRSÉKELTEN POZITÍV ÁTTEKINTÉS

Az első forduló alatt (1999–2001) a dél-afrikai szubrégióban (*Southern Africa*) elvégzett hét felmérés biztosítja a legkiterjedtebb adatsort a tradicionális vezetők társadalmi megítélésével kapcsolatban, Botswana, a Dél-afrikai Köztársaság, Lesotho, Malawi, Namíbia, Zambia és Zimbabwe bevonásával. Fontos megjegyezni, hogy ezek az adatok is korlátozottak egy meghatározó szempontból. A legtöbb, a vezetés intézményére vonatkozó kérdést minden megkérdezettnek feltették. Ugyanakkor a tradicionális vezetőkkel kapcsolatos kérdéseket már csak azok válaszolták meg, akik először a szűrő kérdésre, hogy vajon „rendelkeznek-e tradicionális vezetővel, főnökkel vagy törzsfőnökkel”, igenlő választ adtak. Az összes megkérdezett körülbelül kétharmada jelezte ezt a hét országban.⁷ Arányuk a Dél-afrikai Köztársaságban mért mindössze 19% (408 fő)⁸ és a szomszédos Lesothóban mért 99% között változott (1. táblázat).⁹

7 Az igennel válaszolók aránya a súlyozott minta 66 százaléka volt.

8 Meg kell jegyezni, hogy a Dél-afrikai Köztársaságban tradicionális vezetés alatt élő lakosság 19 százalékos aránya sokkal alacsonyabb, mint a gyakran idézett 40–45 százalékos vagy annál magasabb arány. Lásd például Murrey (2004: 3) és Williams (2004: 114).

9 Nem minden országban hozzáférhetőek az adatok a tradicionális vezetés alatt élő lakosság arányát illetően. Az előző lábjegyzetben hivatkozott, a Dél-afrikai Köztársaságból származó 40–45

1. táblázat

Van-e a mintában tradicionális vezetést vizsgáló rész

	A minta mérete (fő)	Van tradicionális vezetője (fő)	A tradicionális vezetővel rendelkezők aránya (%)
Botswana	1 200	892	74
Dél-afrikai Köztársaság	2 200	408	19
Lesotho	1 177	1 159	99
Malawi	1 123	1 123	93
Namíbia	1 183	781	66
Zambia	1 198	661	55
Zimbabwe	1 200	683	57
Összesen	9 366	5 707	63

Kérdés: Van tradicionális vezetője, főnöke vagy törzsfőnöke?

Azokat, akiknek van tradicionális vezetőjük, a felmérés további részében megkérdezték vezetőjük irántuk mutatott érdeklődéséről, megbízhatóságáról, és hogy vajon a főnökök vagy tradicionális vezetők általában mekkora mértékben érintettek a korrupcióban. A megkérdezetteknek ezután hasonló kérdéseket tettek fel országuk elnökével, parlamenti képviselőivel és a helyi állami tanácsosokkal kapcsolatban. Az ebben a fordulóban (első forduló) bemutatott eredmények a megkérdezettek csak azon csoportját reprezentálják, akiknek van tradicionális vezetőjük. Nem meglepő, hogy ez a szűrő a minta torzulását eredményezte. Például a tradicionális vezetők uralma alatt élők aránytalanul magas

százalékos értékek eredete ismeretlen; elképzelhető, hogy a számokat egyszerűen a vidéki lakosság arányára vezették vissza, amely a legutóbbi népszámlálás adatai szerint 43 százalék. Ugyanakkor, mint látható, a Dél-afrikai Köztársaság lakosságának azon része, amely önmagát úgy tekinti, mint akinek van tradicionális vezetője, sokkal kisebb. Sok vidéki lakos nem gondolja azt, hogy tradicionális vezetője lenne. Ezzel szemben néhány országban sokkal többen gondolják azt, hogy tradicionális vezetőjük van, mint amekkora az adott ország vidéki lakossága (például Botswanában a lakosság 74 százalékának van tradicionális vezetője, de csak a lakosság 51 százaléka él vidéken; ugyanezek az értékek Lesothóban rendre 99 százalékos és 72 százalékos arányt mutatnak). A teljes mintát figyelembe véve a megkérdezett vidéki lakosság 83 százalékának, míg a városi lakosság 27 százalékának van tradicionális vezetője. A vidéki lakóhelyből kiindulva tehát nem lehet pontos képet kapni a tradicionális vezetők befolyásáról. A vidéki lakosság arányát mutató értékeket az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP) által gyűjtött adatok szerint használtuk (2002: 162–165).

számban kerültek ki a vidékiek, az idősebbek és a kevésbé iskolázottak csoportjából.¹⁰ De a második, immár az összes megkérdezettet reprezentáló forduló eredményeinek elemzése során nagyrészt sikerült igazolni az első forduló eredményeit. Így már némi fenntartással ugyan, de elkezdhetünk foglalkozni a lényeges megállapításokkal, kezdve a tradicionális vezetők megítélésével.

Az Afrobarometer először arra volt kíváncsi, hogy a megkérdezettek szerint a tradicionális vezetők mennyire kísérik figyelemmel személyes problémáikat: „Ön szerint mennyire érdekli a helyi vezetőt, hogy mi történik Önnel, illetve mennyire hallgatja meg az Önhöz hasonló emberek véleményét?”. A megkérdezettek átlagosan 63%-a mondta azt, hogy a tradicionális vezető inkább „érdeklődő” vagy „nagyon érdeklődő” a problémáik iránt, minden harmadik megkérdezett szerint (33%) pedig „nagyon érdeklődő” (1. ábra). A namíbiaiak jelezték a legnagyobb bizalmat tradicionális vezetőjük jó szándékát illetően, 78%-uk szerint ténylegesen foglalkoznak az emberekkel. A malawiak nem sokkal lemaradva követik őket. Az ellenkező póluson a dél-afrikaiak vannak: mindössze 48%-uk (a már egyébként is viszonylag kicsi alcsoportnak) gondolja úgy, hogy saját tradicionális vezetőik érdeklődést mutatnak alattvalóik szükségletei és problémái iránt. A következő kérdésben arra voltunk kíváncsiak, hogy „Mennyire bízik abban, hogy a helyi vezető helyesen cselekszik?” Azon dél-afrikai szubrégióban élő lakosok, akiknek van ilyen vezetőjük, mérsékelt bizalommal vannak irántuk: 55%-uk mondta, hogy „legtöbbször” vagy „mindig” bízik abban, hogy vezetője helyesen cselekszik, míg csupán 12%-uk jelezte, hogy soha nem bízik bennük. Ismét a dél-afrikaiak bíznak a legkevésbé (35%), míg a namíbiaiak (72%) és malawiak (61%) a leginkább.

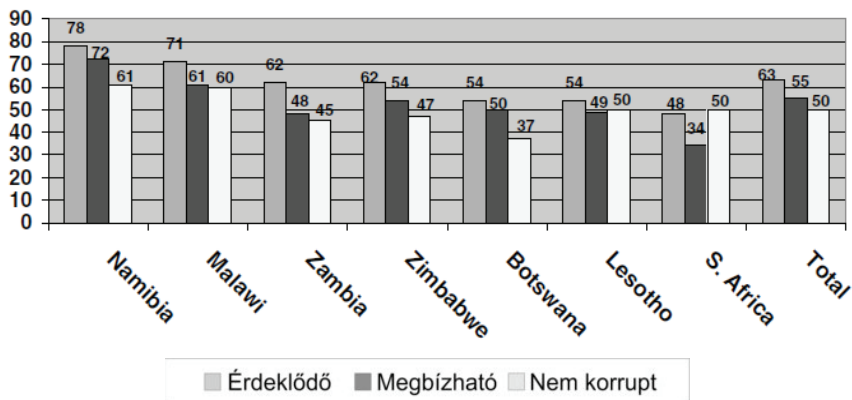
Végül az Afrobarometer megkérdezte, hogy „Mennyi főnök vagy tradicionális vezető érintett a korrupcióban?”. A megkérdezettek ötven százaléka gondolja úgy, hogy a tradicionális vezetők aránylag kevésbé érintettek a korrupcióban. Ők azt a választ adták, hogy csak „néhányan, kevesen” vagy „szinte senki/senki” nem vesz részt ezekben az illegális tevékenységekben. Ezzel szemben kevesebb mint 23%-uk gondolja úgy, hogy az összes, vagy szinte az összes korrupció, míg a megkérdezettek másik negyede (25%) azt mondta, hogy nem ismeri annyira őket, hogy a kérdést meg tudja ítélni. Botswanában, ahol a tradicionális vezetők „modern” politikai rendszerbe való beilleszkedése a legnagyobb fokú, láthatjuk a legnagyobb bizalmatlanságot integrációjukkal kapcsolatban. Csupán 37%-uk gondolja, hogy nem korrupció, ugyanakkor meglepő azok aránya (46%), akik állításuk szerint nem tudnak eleget a kérdés eldöntéséhez. Csak 14%-uk mondta, hogy sokan korrupció. Vajon a kérdéssel kapcsolatos tudás és vélemény ilyen mértékű hiányából

10 Az eredmények a részleges (tradicionális vezetővel rendelkező) és a teljes (súlyozott) mintában rendre: 82% és 63% vidéki; 58% és 48% csak alapfokú oktatásban részesült; és 31% és 27% 45 évesnél idősebb.

az következnek-e, hogy a botswanaiak mégsem kötődnek annyira erősen tradicionális vezetőikhez, mint ahogy azt sok elemző sugallta (lásd például Chief Linchwe II 1989)? Vagy Botswana főnökei – azáltal, hogy soha nem tapasztalt mértékben integrálódtak a politikai rendszerbe – olyan szinten romlottá tette a rendszer, hogy azt már egy átlagos botswanai számára kényelmetlen lenne bevallani (lásd például Logan 2002)?

1. ábra

A tradicionális vezetők megítélése, első forduló

Kérdések:

- Mennyire érdeklődik helyi vezetője az önhöz hasonló emberek véleménye iránt? (százalék, érdeklődik/nagyon érdeklődik)
- Mennyire bízunk abban, hogy helyi vezetője helyesen cselekszik? (százalék, legtöbbször bízunk/mindig bízunk)
- A tradicionális vezetők vagy főnökök mekkora része vesz részt a korrupcióban? (százalék, néhányan, kevesen/szinte egyik sem, egyik sem)

A faktoranalízisből az derül ki, hogy erre a három kérdésre válaszolva, ami a tradicionális vezetők integritására és tulajdonságaira kérdez rá, ugyanahhoz a megközelítéshez jutunk a tradicionális vezetőkhez fűződő viszonyok és megítélésük tekintetében.¹¹ A három kérdést ezért összevonhatjuk egy egységes, öt szintből álló Tradicionális Vezetők Percepció Indexbe (Perceptions Index for Traditional Leaders), ahol az 1-es a tradicionális vezetők nagyon negatív, az 5-ös a nagyon pozitív, míg a 3-as a semleges megítélését jelenti.

11 Kinyerhető egy egyszerű faktor, amely a variancia 62%-át magyarázza, Eigen-érték: 1,861, Cronbach-alfa: 0,735.

Mint ahogy a 2. táblázat mutatja, az index középértéke a hét dél-afrikai szubrégióhoz tartozó ország esetében 3,4; ami azt jelenti, hogy akik tradicionális vezetők irányítása alatt élnek, alapvetően pozitívan értékeli őket. A térségben a legrosszabb értékelést a dél-afrikaiak adták, aminek középértéke 3,0 volt. Tehát nagy átlagban azoknak a dél-afrikaiaknak a véleményében, akik tradicionális vezetés alatt élnek (az összes dél-afrikai csupán 19%-a), a semlegesség politikáját választva, hasonló mértékben keveredik a negatív és pozitív megítélés. Ezzel szemben Namíbiában a tradicionális hatalom alatt élők majdnem kétharmada pozitív osztályzatot adott ezen vezetőknek, 3,9-es középértékkel.

2. táblázat

Percepció index, tradicionális vezetők

	A tradicionális vezetők megítélése (középérték)
Botswana	3,9
Dél-afrikai Köztársaság	3,3
Lesotho	3,6
Malawi	3,4
Namíbia	3,4
Zambia	3,2
Zimbabwe	3,0
Összesen	3,4

A KIVÁLASZTOTTAK ÉS A MEGVÁLASZTOTTAK HARCA

Hogyan viszonyul egymáshoz a tradicionális vezetőknek ez a viszonylag kedvező megítélése azok között, akik ilyen hatalmi rendszerben élnek, és a dél-afrikai szubrégió demokratikus úton megválasztott kormányzati képviselőiről alkotott kép? Ugyanarra a három kérdésre alapozva, azaz a korrupció, a bizalom mértéke és az emberek iránti figyelem vizsgálatával Percepció Indexet készítettünk a helyi kormányzat (Malawi és Namíbiai egyes részeinek figyelmen kívül hagyásával, ahol a felmérések időpontjában nem voltak helyi kormányzati szervek), a parlamenti képviselők, az elnök és a végrehajtó hatalom értékeléséhez.¹² Az eredményeket a 2. ábra mutatja be.

12 A végrehajtó hatalom megítélésnek indexéhez egy faktort használtunk, Eigen-érték: 1,991, ami a teljes variancia 66%-át magyarázza és Cronbach-alfa: 0,746. A parlamenti képviselőket vizsgáló index esetében: Eigen-érték: 1,928, ami a teljes variancia 64%-át magyarázza és Cronbach-alfa: 0,721.

Összehasonlítva a két index középértékeit, kiderül, hogy a hét ország esetében a válaszadók mérsékelten, de következetesen jobb osztályzatokat adtak a tradicionális vezetőknek (a hét országra számolt középérték 3,4), mint bármelyik demokratikus úton megválasztott hivatalnoknak: helyi állami tanácsos (középérték 3,0), parlamenti képviselő (középérték 3,0), az elnök és a végrehajtó hatalom (3,1). Míg a különbségek egészen jelentéktelenek Botswana és Lesotho esetében, sokkal jelentősebbek Malawi, Zambia és Zimbabwe vonatkozásában. Az utóbbi ország esetében egy teljes pont választja el egymástól a tradicionális vezetőt a képviselőktől és az elnöktől. Csak Namíbia esetében kapott egy hivatalos hatalmi ág – a végrehajtó hatalom – magasabb pontot, mint a tradicionális vezetők, és itt is csak egytized ponttal.

A tradicionális vezetők és a megválasztott hivatalnokok közötti minimális különbség Botswanában és Lesothóban valószínűleg mindkét ország esetében a tradicionális vezetők „modern” politikai rendszerben való nagyfokú integráltságát mutatja (Englebert 2002: 346), ami Botswanában egy tudatos folyamat eredménye, míg Lesothóban valószínűleg már eleve jelen volt. Mindkettő ország etnikailag viszonylag homogén társadalommal rendelkezik, és nem kellett megélnie a nemzeti és a helyi állampolgári lét közötti versengést olyan szinten, ami bizonyos mértékben aláásta volna a tradicionális hatalmat. Mint ahogyan az más, kevésbé egységes országokban történt, mint például a Dél-afrikai Köztársaság vagy Zambia. Úgy tűnik, hogy ilyen körülmények között egy átlagos állampolgár fejében nem alakul ki akkora különbség a kormány és a tradicionális hatalom között.

Érdemes megjegyezni, hogy míg a dél-afrikaiak voltak a hét ország közül a legkritikusabbak tradicionális vezetőikkel szemben, kiderült, hogy a demokratikusan megválasztott vezetőiket még ennél is jobban kritizálják. Ezzel szemben a namíbiaiak nem csak tradicionális vezetők megítélésében voltak nagyvonalúbbak, de megválasztott vezetőik értékelése során is. Ezért elképzelhető, hogy a két ország közötti jókora különbség a tradicionális hatalom megítélése tekintetében nem kifejezetten a tradicionális vezetőkről alkotott elképzelések közötti mérhetetlenül nagy különbségekre utal, hanem inkább általában a vezetéssel többé (Dél-afrikai Köztársaság) vagy kevésbé (Namíbia) kritikus hozzáállásra. A következő részben még visszatérek erre a kérdésre.

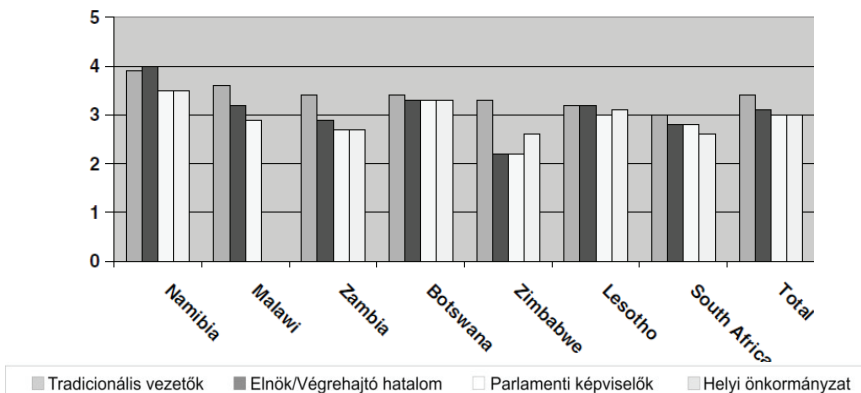
A helyi önkormányzatok esetében Eigen-érték: 1,963, ami a teljes variancia 65%-át magyarázza és Cronbach-alfa: 0,735.

A TRADICIONÁLIS VEZETŐK MEGÍTÉLÉSÉNEK MAGYARÁZATA

Rengeteg hipotézis létezik és adhat magyarázatot a tradicionális vezetők általános megítélésére. Az egyik legkézenfekvőbb az a feltételezés lenne, hogy az egyén „modernizációs szintje” jó kiindulópont lehet. Azt várhatnánk, hogy a fiatalabb és iskolázottabb városi lakosság nagyobb valószínűséggel támogatja azt a tradicionális vezetőkkel kapcsolatos elképzelést, hogy azok egy letűnt, visszamaradott, a demokrácia előtti korszak képviselői, és ezért inkább negatívan értékelik őket. Továbbá sok elemző abból indul ki, hogy a nők érdekeit sérti a tradicionális hatalom férfiközpontúsága (lásd például Beall 2006); ezért arra számíthatnánk, hogy a férfiak nagyobb mértékben támogatják a tradicionális hatalmat, mint a nők. De túl ezeken a kezdeti feltételezéseken, mi más magyarázhatná ezen vezetők osztályzatait?

2. ábra

Percepció indexek, összes vezető¹³

Megjegyzés: Az ábra az indexek átlagos értékeit mutatja az érdeklődés, a megbízhatóság és a korrupcióban való részvétel szempontjából minden vezető esetében.

13 A tradicionális vezetőkkel kapcsolatos ábrához hasonlóan, a második ábrában bemutatott, az elnök/végrehajtó hatalom, a parlamenti képviselők és a helyi kormányzati hivatalnokok szerepét vizsgáló indexeket is a tradicionális hatalom alatt élő válaszadók száma alapján kalkuláltuk. Meg kell jegyezni, hogy amennyiben az összes válaszadót bevonjuk a számításokba, a két modell közötti különbségek minimálisak lesznek, kettő index kivételével 2 százaléknál alacsonyabb az eltérés. Ezért azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nincsen túl nagy különbség a végrehajtó hatalom, a parlament és a helyi önkormányzat megítélésében a tradicionális vezetővel rendelkező és nem rendelkező válaszadók között.

Többszörös regresszió analízis alkalmazásával nem csak a modernizációs hipotézis érvényességét vizsgálhatjuk meg, de egyéb lehetséges magyarázatok feltárására is kísérletet tehetünk. Az általunk megvizsgált kiegészítő változókat az alábbi kategóriákba osztottuk:

- Teljesítménykiértékelés: Befolyásolja-e a demokratikusan megválasztott kormány, a vezetők és a kulcsfontosságú ügyekben nyújtott teljesítményük társadalmi megítélése a tradicionális vezetők alkalmasságának és megbízhatóságának megítélését? Ha például valaki magas osztályzatot ad a megválasztott vezetőknek, és/vagy úgy ítéli meg, hogy a megválasztott kormány jó munkát végez a gazdaságirányítás és a földbirtokokhoz jutás kérdéseit illetően – amelyek hagyományosan a főnökök befolyása alá tartozó területek –, akkor vajon nagyobb-e az esély arra, hogy a tradicionális vezető szerepét kevésbé meghatározónak ítéli meg a megkérdezett, illetve, hogy alacsonyabb osztályzatot ad neki?

- Bizalom: Vajon az, aki nagyobb bizalommal viszonyul honfitársaihoz, a tradicionális vezető iránt is nagyobb bizalommal lesz?

- A demokráciához és a választásokhoz fűződő viszony: Vajon azok, akik támogatják a demokráciát, és hisznek a választásokban, nagyobb eséllyel fogják elutasítani az örökletes főnökségi rendszert? Megfordítva a kérdést, vajon azok, akik hajlamosabbak elfogadni a kormányzás nem demokratikus formáit, jobb szemmel fogják nézni azt, amit mások a főnökségi rendszer autoriter intézményeinek tartanak? Vajon azok, akik hisznek abban, hogy a választások ténylegesen hozzájárulnak a jobb képességű vezetők kiválasztódásához, vagy azok, akik közvetlen szerepet vállalnak a választási kampányokban és a gyűléseken, kevésbé fogják megbecsülni a nem választások útján hatalmat szerző tradicionális vezetőket?

Emellett vizsgálom az egyes országokat érintő állandó hatásokat is, amiből kiderül annak mértéke, hogy az országokra jellemző egyedi vonások (például a saját, egyedi történelem, az intézményrendszer, a gazdasági sajátosságok vagy egyéb, az elemzésben nem ellenőrzött faktorok) mennyire meghatározó tényezők a tradicionális vezetők megítélésének.

3. táblázat

A percepció indexek magyarázata a tradicionális vezetők esetében, első forduló

	B (nem egységesített)	Beta (egységesített)	Korrigált R-négyzet
Állandó	2,117***		
Szociodemográfiai/modernizációs			
Kor	0,002	0,023	0,008
Képzettség	-0,031*	-0,049	
Városi vagy vidéki	-0,090	-0,033	
Nem	-0,046	-0,022	
Kormányzati teljesítmény			
Gazdaságpolitika	0,020	0,028	0,108
Földpolitika	-0,016	-0,022	
Végrehajtó hatalom megítélése	0,065**	0,069	
Parlament megítélése	0,069**	0,069	
Helyi önkormányzat megítélése	0,200***	0,204	
Általános bizalom			
A legtöbb ember megbízható	0,070**	0,050	0,018
Demokráciához fűződő viszony			
Demokrácia támogatása	0,005	0,003	0,018
Az autoriter hatalomgyakorlás elutasítása, index	-0,013	-0,012	
A szavazat számít	0,024*	0,039	
Választási kampányban való részvétel	-0,005	-0,006	
Jelölt vagy párt mellett végzett munka	0,047*	0,049	
A kormány megértése	-0,013	-0,015	
Ország (Botswana kivételével)			
Lesotho	-0,051	-0,009	0,058
Malawi	-	-	
Namíbia	0,471***	0,147	
Dél-afrikai Köztársaság	-0,136*	-0,043	
Zambia	0,187**	0,067	
Zimbabwe	0,184**	0,067	
Korrigált R-négyzet (teljes modell)	0,143		

Jelmagyarázat: * P=<0,05; **P=<0,01; ***P=<0,001

A 3. táblázat mutatja a többváltozós regresszió analízis eredményeit, amelyben a tradicionális vezetőkre vonatkozó Percepció Index a függő változó. A modell a tradicionális vezetők megítélésében jelentkező teljes szórás körülbelül 14%-át magyarázza, tehát elfogadható kiindulópontot biztosít a percepciók eltérésének magyarázatához, de ennek ellenére sok mindent homályban hagy. A modernizációs hipotézis nem igazán magyarázza a szórás mértékét, így annak a modellhez való hozzájárulása elenyésző (korrigált R-négyzet=0,008). Sem a kor, sem a városi-vidéki lakosság közötti különbség nem okoz

jelentős eltérést. Az oktatás ezzel szemben számottevő hatást eredményez, mégpedig az elvárt (negatív) irányban. Azonban viszonylag alacsony magnitúdóval. Jegyezzük meg ugyanakkor, hogy mivel a válaszadók saját magukat választották be a vizsgált csoportba (lásd 10. l. táblázat), az okozott torzulás itt meghatározó tényező lehet. A fiatalabb és városokban élő egyének, akik kevésbé viszonyulnak jóindulatúan a tradicionális vezetők-höz, egyszerűen kizárhatták magukat a vizsgált csoportból, elutasítva azt a nézetet, hogy nekik tradicionális vezetőjük lenne. Mindazonáltal ezek az eredmények egyértelművé teszik, hogy még ha lennének is ilyen modernizációs hatások, azok messze nem univerzálisak, hiszen az elemzett alminták még így is jelentős arányban tartalmaztak városi (18%) és fiatalabb (69% negyvenöt év alatti) válaszadókat, és ezek látszólag ugyanolyan eredményeket mutattak, mint a vidéki és az idősebb megfigelők.

A férfiak és a nők tradicionális vezetőkről alkotott nézetei közötti jelentéktelen különbség kifejezetten említésre méltó, főleg a patriarchális tradicionális intézmények potenciálisan diszkriminatív jellegével kapcsolatos kézenfekvő aggodalmak tükrében. Ez valószínűleg azért lehet így, mert ahogy Beall (2006: 468) feltételezi, a nők egyszerűen elfogadják a diszkriminációt, mint a kultúrájuk és a hagyományaik részét. De egy másik magyarázat szerint ez azt is jelentheti, hogy nincsen megfelelő tudásunk arról, hogy a tradicionális rendszerek milyen hatással vannak a nőkre, nem ismerik az összes lehetséges módját a nők részvételének, és azt, hogy hogyan tudnak profitálni a rendszerből. Még annak ellenére is, hogy közben esetleg bizonyos tekintetben szembe kell nézniük a diszkriminációval. Ensminger (1997) például megjegyezte, hogy a földbirtoklás tradicionális rendszereinek megreformálására tett erőfeszítések Kenyában a közösség ellenállásába ütköztek. Részben azért, mert a tradicionális rendszerekbe beágyazott, a nőket védő mechanizmusokat a reformok során nem vették figyelembe, és ezért meg is szüntették azokat. Ezért talán nem lenne szabad ennyire gyorsan arra a következtetésre jutni, hogy a tradicionális hatalomgyakorlás minden kétséget kizáróan kedvezőtlenebb hatást gyakorol a nőkre, mint a választásokra épülő politika. Ez egy olyan téma, ami még további vizsgálatot és elemzést igényelne.

A kormányzati teljesítmény értékelésével kapcsolatos kiegészítő változó a többihez képest jóval erőteljesebb magyarázatot kínál (korrigált R-négyzet=0,108). Ugyanakkor a kormány gazdasági és földbirtoklási ügyekben végzett munkájának megítélése nem jelentős. Inkább a másik három percepció index az – a végrehajtó hatalom, a parlament és a helyi vezetők értékelése –, ami jelentős magyarázóerővel bír. De észre kell venni ezen hatások irányát is: a tradicionális vezetők megítélése pozitív kapcsolatban van minden más vezető megítélésével. Továbbá a kapcsolat azokkal a legerősebb, akikről sokan azt gondolják, hogy a tradicionális vezetők legfőbb „versenytársai”: a helyi önkormányzati hivatalnokokkal. Valójában a helyi önkormányzati hivatalnokok megítélésére vonatkozó

index egész modellünk legerősebb kiegészítő változója. Más szavakkal: a társadalom jóindulatáért folytatott harcban a tradicionális vezetők nemcsak hogy nincsenek versenyben a megválasztott kormánnyal sem országos és különösen nem helyi szinten – emlékezzünk a „két dudás egy csárdában” hasonlatra – de úgy tűnik, hogy egymást támogatják.

Sok minden magyarázhatja mindezt. Az egyik, ahogy a fentiekben Namíbia és a Dél-afrikai Köztársaság vonatkozásában már felvettem, hogy az egyén valószínűleg olyan viszonyban áll a vezetéssel, a „vezetői hatással”, ami többé-kevésbé pozitív, többé-kevésbé kritikus az összes vezetőtípussal szemben – és potenciálisan a többi átlagemberrel szemben is. Vagy attól függetlenül, hogy szerepüket egyértelműen felismerték-e vagy sem, ezeket a statisztikákat az is eredményezhette, hogy az emberek a tradicionális vezetőket alapvetően egy egységes kormányzati apparátus szereplőinek tartják, amiben vannak választott kormányzati szervek is. Ezért ugyanolyan szempontok szerint értékeli a teljesítményüket, mint a megválasztott vezetőkéét. Más szavakkal fogalmazva, ahelyett, hogy a kormányt a tradicionális rendszer mellé helyeznék, fejükben egy hibrid kormány képével élik mindennapjaikat. Amennyiben elégedettek a kormányzás minőségével, ezt ugyanúgy írhatják a tradicionális vezetők és a kormányzati hivatalnokok, mint egy egységes politikai rendszer résztvevőinek számlájára.

Ezen magyarázatok közül az elsőt (a vezetők iránti általános megítélést – *a szerk.*) tovább erősíthetik az általános érvényű bizalom hatásai, azaz az érzés, hogy „a legtöbb ember megbízható”. A változóhoz tartozó pozitív előjel összefüggésben van azzal a gondlattal, hogy a vezetők megítélése egyéni szinten legalább részben a vezetők és a társadalom iránti általános beállítódással van kapcsolatban.

De a második magyarázatot is megerősítheti, hogy nincsen egyértelmű összeegyeztethetlenség a demokráciával kapcsolatos társadalmi hozzáállás és a tradicionális intézmények iránti hűség között. A legtöbb esetben az egyén demokráciához fűződő viszonya – attól függetlenül, hogy a demokráciát, vagy (legalább nem elutasító módon) az autoriter hatalmat támogatja – gyenge előrejelző hatással bír a vezetői képességek értékelésével kapcsolatban (korrigált R-négyzet=0,018). Azok, akik a demokráciát tartják a legjobb kormányformának, és azok, akik elutasítják a diktatórikus alternatívákat, nem valószínű, hogy kedvezőbb színben látják a tradicionális vezetőket. A sokak által érzékelt ellentét a tradicionális uralkodók és a választás útján hatalomra kerülő kormány között egy átlagos afrikai számára nem annyira magától értetődő. Amikor a választásokon való részvételt elemezzük, a hatások pontosan ellenkező irányúak azzal, mint amit sokan várnának. Azok, akik hisznek a választásokban és abban, hogy szavazatuk ténylegesen befolyásolja a kormányzás minőségét, nagyobb valószínűséggel lesznek pozitív véleménnyel a tradicionális vezetőkről, mint például azok, akik egy képviselőjelölt vagy egy politikai párt számára dolgoztak. Éppen ezért itt nem találhatunk bizonyítékot arra, hogy a tradicionális

hatalomhoz való hűség és a demokratikus elköteleződés egymást kizáró dolog lenne. A demokrácia támogatása szorosan együtt él a tradicionális hatalom elfogadásával.

Végül jegyezzük meg, hogy a kiegészítő változók második legfontosabb kategóriája (korrigált R-négyzet=0,058) az egyes országok esetében megfigyelhető állandó hatások, különösen Namíbia esetében.¹⁴ Ebből arra következtethetünk, hogy a tradicionális vezetők iránti attitűdöket nem csak az egyénre vagy a csoportra jellemző sajátosságok alapján, de a teljes közösség által megélt közös tapasztalatokra adott reakcióként is értelmezni kell. A Dél-afrikai Köztársaság (és Lesotho, ahol a hatások elhanyagolhatóak) kivételével az összes országban kedvezőbben ítélik meg a tradicionális vezetőket, mint Botswanában. Ez némileg meglepő annak tudatában, hogy Botswanában van a tradicionális és a modern politikai rendszer a leginkább integrálva. Ugyanakkor összefügg azzal az egyéb országok esetében releváns megállapítással, hogy a tradicionális vezetők politikai rendszerbe való integrálása növelheti a rendszer, mint egész, legitimitását, míg közben aláássa a tradicionális vezetők pozícióit. Ezekben az esetekben a tradicionális vezetők nem csak a korrupciónak és a járadékfizetési elvárásoknak vannak jobban kitéve, de hátrányosan érintheti őket a növekvő távolság is (mind tényleges, mind átvitt értelemben), amely az új kormányzati szerepük miatt köztük és saját közösségük között alakulhat ki (Logan 2002).

14 Meg kell jegyezni, hogy az Afrobarometer első kutatási fordulójának idején Malawiban nem léteztek helyi önkormányzatok, így az ország kiesett az elemzésből, amikor a helyi önkormányzatok megítélésének indexét állítottuk össze. Ugyanakkor, amikor a modellt újra lefuttattuk vagy ezen index kihagyásával, vagy az összes hiányzó adatot 3-as középértéken kódolva, azt találtuk, hogy csak csekély hatással volt a szignifikanciára és a többi változó irányultságára vagy viszonylagos befolyására (noha a helyi önkormányzatokat értékelő index kihagyásával keletkező modell korrigált R-négyzet-értéke, nem meglepő módon, csökkent).

A TRADICIONÁLIS VEZETŐK OSZTÁLYOZÁSA: MÁSODIK FORDULÓ

Az Afrobarometer második fordulója során (2002–2003) csak egy kérdést tettek fel a tradicionális vezetők értékelésével kapcsolatban: ez a bizalomra vonatkozott.¹⁵ De ebben az esetben a felmérést már tizenöt országban végezték, és a kérdést minden országban minden válaszadónak feltették. Ezért a második forduló szélesebb alapot biztosít a tradicionális vezetők értékeléséhez és lehetőséget ad az első percepciók modell vizsgálatához, ami az első forduló (kiterjedését tekintve) korlátozottabb adataiból épült fel. A tradicionális vezetőkbe vetett bizalmat összehasonlítva a más vezetők és számos kulcsfontosságú kormányzati intézmény iránti bizalommal, a 4. táblázatban foglalt eredményeket kapjuk.

Újra azt találjuk, hogy számos országban a tradicionális vezetők viszonylag jól szerepelnek a megválasztott vezetőkkel összehasonlítva. A négy szempontcsoport mentén ők érik el a legmagasabb pontszámot a tizenöt ország közül nyolcban. Ezzel szemben a Dél-afrikai Köztársaságban, Tanzániában és Ugandában a legalacsonyabb pontokat kapták. Ugyanakkor a legnagyobb meglepetést Namíbia okozza: egyelőre tisztázatlan okból kifolyólag, a tradicionális vezetők most csak az elnökök pontjainak harmadát kapták, szemben az első forduló során mért fej-fej melletti eredménnyel.

15 Az Afrobarometer által készített kérdőívek egy olyan kiterjedt vizsgálatba vonták be a megkérdezetteket, amelyek megközelítőleg száz kérdést tartalmaztak. Több egymást követő kutatási forduló lezárását követően kénytelenek voltunk kompromisszumot kötni aközött, hogy megőrizzessük a demokrácia iránti attitűdöket vizsgáló alapkérdéseket, és hogy közben kielégíthessük azon igényünket, hogy további, a demokrácia és a kormányzás minőségével kapcsolatos kérdéseket is feltehessünk. A tradicionális hatalommal kapcsolatos attitűdök vizsgálata különösen az első kutatási fordulóban volt hangsúlyos, a második és a harmadik fordulóban nem kapott akkora szerepet. Ugyanakkor a negyedik fordulóban viszonylag kiterjedt kérdéscsoport foglalkozott a tradicionális vezetők szerepével. Ezért a negyedik fordulóból származó adatok (amelyeket 2008-ban gyűjtöttek – *a szerk.*) segítségünkre lehetnek a téma további vizsgálata során. A negyedik kutatási forduló során használt kérdőívek elérhetőek az Afrobarometer honlapján: www.afrobarometer.org/questionnaires.html.

4. táblázat

A vezetőkre és az intézményekbe vetett bizalom, második forduló

	Tradicionális vezetők	Elnök, miniszterelnök	Parlament	Helyi önkormányzat	Hadsereg	Rendőrség	Bíróságok
Szenegál	79	73	52	51	82	70	68
Mali	78	71	62	51	79	63	50
Malawi	68	48	38	33	72	64	61
Mozambik	62	75	54	42	48	50	59
Lesotho	58	58	49	49	50	51	58
Lesotho	55	79	69	60	72	51	54
Tanzánia	54	44	37	34	60	57	57
Botswana	54	65	48	38	54	51	45
Ghána	53	46	37	39	55	52	55
Zimbabwe	51	46	40	16	52	42	49
Zambia	49	70	53	36	58	27	37
Kenya	47	61	48	77	51	43	51
Uganda	42	76	47	31*	50	48	42
Namíbia	31	18	11	17	21	11	12
Nigéria	19	37	31	20	32	35	39
Dél-afrikai Köztársaság							
Összesen	53	58	45	38	56	48	50

Kérdés: Mennyire bízik a következő intézményekben, vagy túl keveset tud róluk ahhoz, hogy megítélhesse? (% , eléggé/nagyon)

Jelmagyarázat: * Az esetek 60%-án felül, ahol nincs helyi önkormányzat

5. táblázat

A tradicionális vezetőkbe vetett bizalom magyarázata, második forduló

	B (nem egységesített)	Beta (egységesített)	Korrigált R-négyzet	
Állandó	1,650***			
Szociodemográfiai/modernizációs				
Kor	0,003***	0,026	0,080	
Képzettség	-0,067***	-0,096		
Városi vagy vidéki	-0,159***	-0,055		
Nem	-0,022	-0,008		
Kormányzati teljesítmény				
Az elnökebe vetett bizalom	0,073***	0,074	0,172	
A Parlamentbe vetett bizalom	0,132***	0,127		
A helyi önkormányzatba vetett bizalom	0,216***	0,209		
Az elnök teljesítmény	-0,024**	-0,022		
A parlamenti képviselő teljesítménye	-0,007	-0,007		
A helyi kormányzó teljesítménye	0,035***	0,032		
Az elnöki hivatal korrupcióban való részvétele	-0,020*	-0,017		
A megválasztott vezetők a korrupcióban	0,007	0,006		
Demokráciához fűződő viszony				
Demokrácia támogatása	0,005	0,003	0,005	
Az autoriter hatalomgyakorlás elutasítása, index	0,008	0,005		
A kormány megértése	-0,013	-0,011		
A választások a legjobb módja a kiválasztásnak	0,011	0,010		
Ország (Botswana nélkül)				
Dél-afrikai Köztársaság	-0,692***	-0,156	0,138	
Ghána	-0,205***	-0,034		
Kenya	-0,260***	-0,059		
Lesotho	-0,211***	-0,035		
Malawi	0,432***	0,070		
Mali	0,398***	0,067		
Mozambik	-0,156**	-0,026		
Namíbia	-0,551***	-0,058		
Nigéria	-0,372***	-0,085		
Szenegál	0,571***	0,093		
Tanzánia	-0,296***	-0,049		
Uganda	-0,568***	-0,129		
Zambia	0,068	0,011		
Zimbabwe ¹⁷	-	-		
Korrigált R-négyzet (teljes modell)	0,268			

Jelmagyarázat: * P=<0,05; **P=<0,01; ***P=<0,001

16 Zimbabwét kihagytuk az elemzésből, mivel a regresszióban felhasznált változók közül több nem szerepelt a Zimbabwében használt kérdőívekben. Noha amennyiben a hiányzó változókat kihagyva, de Zimbabwét bevonva végezzük a regressziót, nem okoz jelentős változást az eredményekben.

Lefuttattunk egy második, többváltozós regresszió analízist, amely során alapvetően ugyanazt a modellt használtuk, mint a fentebb bemutatott első fordulás adatok kiértékelésénél, most viszont a tizenöt ország összes válaszadójára kiterjedően. A függő változó ebben az esetben a tradicionális vezetőkbe vetett bizalom volt.¹⁷ Az 5. táblázat mutatja be az elemzés eredményeit. Legelőször is meg kell jegyezni, hogy egy mindenkire kiterjedő minta alkalmazásával, amely minden megkérdezettet tartalmaz (nem csak a tradicionális vezetővel rendelkezőket), a második fordulás modell jelentősen hatékonyabbnak bizonyult a tradicionális vezetőkbe vetett bizalom eltéréseinek megmagyarázásához. A korrigált R-négyzet=0,268 volt.

Összességében az eredmények egyértelműen igazolták az első modellünket. A legfontosabb kiegészítő változók előjele és szignifikanciája, valamint a teljesítmény, a demokratikus attitűdök és az országjellemzők viszonylagos jelentősége a két modellben egészen hasonlóan alakultak. A leginkább említésre méltó különbség, hogy a szociodemográfiai változók az összes megkérdezett bevonásával nagyobb magyarázó erővel bírnak a második fordulás modellben, és bizonyos mértékben jobban alátámasztják a modernizációs hipotézist, mint az első forduló eredményei. Egyéb körülmények változatlansága mellett a fiatalabb, városban élő és jobban iskolázott afrikaiak kisebb valószínűséggel bíznak a tradicionális vezetőkben, mint az idősebb, vidéken élő és kevésbé iskolázott társaik. Ugyanakkor ezen tényezők még mindig sokkal kevésbé alkalmazhatóak az attitűdök értelmezéséhez, mint a teljesítményértékelések. Továbbá ez a modell is azt mutatja, hogy a nemek közti különbségnek *nincsen hatása* a tradicionális vezetők megítélésére.

A legerősebb magyarázó változót ismét a többi vezető teljesítményének értékeléséből kapjuk. Ugyanúgy, mint az első modell esetében, a helyi állami tanácsosok osztályozása adja a legerősebb előrejelzéseket, különös tekintettel a bizalomra. Ez alátámasztja a fentebb már sugallt elméletet, hogy a tradicionális vezetők megítélése párhuzamosan fejlődött a megválasztott vezetők – köztük *főként* a helyi vezetők – megítélésével, ahelyett,

17 Mivel a két kutatási forduló során más kérdéseket emeltek a kérdőívbe, némi különbség van a két modell között. Különösen a tradicionális vezetőkkel, a vezetői feladatokkal, az elnök, a parlamenti képviselők és a helyi kormányzók teljesítményével kapcsolatos kérdésekben történt változtatás a második forduló során. Ezért az első forduló esetében összeállított indexek felhasználása helyett a három indexet felcseréltük hét változó sorozatára, amelyek egymástól függetlenül képesek a vezetőket érintő bizalom, teljesítmény és korrupció mérésére. Továbbá az „összevont bizalom” változót kihagytuk a modellből, mivel a második forduló során használt kérdőívben nem volt erre vonatkozó kérdés. A demokráciával kapcsolatos attitűdökre kérdező blokkot szintén módosítottuk, de a demokrácia iránti támogatást, az autoriter rendszerek elutasítását és a kormányzati munka megértését vizsgáló kérdéseket meghagytuk, hasonlóképpen azt is, hogy vajon a megkérdezettek szerint a választás-e a legjobb módja a vezetők kiválasztásának.

hogy azzal ellentétes irányban változott volna.¹⁸ A gyakori feltételezést, hogy a tradicionális vezetők szinte definíció szerint konfliktusban állnak a demokratikus úton megválasztott vezetőkkel, semmi nem támasztotta alá.

Ez a modell igazolta az első fordulás eredmények közül azt is, hogy nincs ellentmondás a demokrácia iránti elköteleződés és a tradicionális vezetőbe vetett bizalom között. A demokratikus attitűdök magyarázó ereje gyakorlatilag nulla. Még a választásokról, mint a vezetők kiválasztásának legjobb módjáról történő erős meggyőződés sem csökkentette a tradicionális vezetőkbe vetett bizalmat.

Mint változócsoport, az országhatások kínálják a magyarázatok második legerősebb kategóriáját. Ezek minden országban jelentősek, kivéve Zambiát. Kevés meglepetés született; ugyan némileg ellentmondásban az első forduló eredményeivel, a legtöbb országban negatívabb a tradicionális vezetők megítélése, mint Botswanában. Csak Malawi, Mali és Szenegál esetében pozitívabb, ami összefüggésben van azokkal a máshol bemutatott megfigyelésekkel (Logan 2008), miszerint a három ország jelenti a tradicionális vezetők leghűségesebb támogatóinak otthonát. Hasonlóképpen nem meglepő, hogy Ugandában és a Dél-afrikai Köztársaságban a megítélés jóval negatívabb, mint Botswanában.

KIVÁLASZTÁS, VÁLASZTÁS ÉS HIBRIDIZÁCIÓ

Összességében két fontos megállapítást tehetünk az adatok alapján. Az első, hogy az afrikaiak nem tesznek akkora különbséget a választott és a kiválasztott vezetők között, mint amekkorára a legtöbb elemző vagy a liberális demokrácia szószólói számítanának. Ahelyett, hogy a megkérdoztetek politikai környezetükre a várt módon reagálnának, azaz úgy, mintha a két csoport egymással ellentétben lenne, és választaniuk kellene a két alternatíva között, a megkérdoztetek erősen *pozitív* kapcsolatot képzelnek el a kettő között. Értékelésüket látszólag a vezetéssel kapcsolatos közös beállítódás, vagy másképp a „vezetői hatás” határozza meg, és a hatalom kettős rendszerét úgy kezelik, mint egy egységes és önálló egész két részét. Másodsorban arra sem látunk bizonyítékot, hogy a tradicionális uralkodók iránti hűség és az egyén demokrácia iránti elköteleződése egymással

18 Jelöltük az elnök és a parlamenti képviselők teljesítményét jelző mutatók esetében a negatív előjeleket, de ennek hatása elenyésző. Továbbá ezek a mutatószámok csak akkor negatívak, amikor az elnök és a képviselők iránti bizalmat mutató, sokkal erősebb hatással járó változókat kontroll alatt tartjuk. Amennyiben például a bizalmat vizsgáló változókat kivesszük a modellből, a teljesítménnyel kapcsolatos mutatók előjele pozitív lesz.

ellentmondásban lenne. Az általános várakozásokkal szemben a tradicionális vezetőkről a legpozitívabb értékelést adók nem kevésbé elkötelezettek a demokrácia iránt, mint az ezen vezetőket elutasítók. Sőt mi több, a tradicionális rendszerek támogatói még kissé aktívabb résztvevői is a demokratikus rendszernek.

North elmélete arról a tendenciáról, hogy a normák és értékek inkább fokozatosan, mintsem egyik pillanatról a másikra, hirtelen változnának, és annak a valószínűségéről, hogy az új intézmények inkább beolvadnak, ahelyett, hogy felcserélnék a már létező rendszereket, segíthet megérteni az új felfedezések jelentését. A vezetők kiválasztása helyett azok megválasztása talán a liberális demokrácia modelljének legközpontibb tétele. Érvényessége megkérdőjelezhetetlen. Pontosan ez okozza a kibékíthetetlen ellentétet az „örökletes” (jóllehet gyakran vitatott) hatalomgyakorlás „tradicionális” rendszerével szemben, amelyben a választásoknak nem jut világos szerep. De akármilyen egyéb demokratikus intézményt dicsőítenek is, a többpárti választások egyszerűen nem részei Afrika hagyományos politikai örökségének. North ezért arra számítana, hogy egy közösség formális intézményeinek megváltoztatása – például a többpárti választások, mint a vezetők kiválasztásához szükséges intézmény meghonosítása – nem feltétlenül jár együtt a társadalom informális normáinak hasonló változásával. Más szavakkal, az emberek szavazójoggal való felruházása nem eredményezi automatikusan a társadalom elköteleződését a választások, mint „egyetlen megoldás” iránt.

Ezt további bizonyítékok is megerősítik. A félreértés elkerülése érdekében azonban meg kell jegyezni, hogy az afrikaiak értékelik a választásokat és a szavazati jogukat érintő egyre növekvő biztonságot. Az Afrobarometer harmadik fordulója során (2005–2006)¹⁹ például a megkérdezettek 82%-a értett egyet azzal, hogy a választások a vezetők kiválasztásának a legjobb módja. De politikai felfogásukba még mindig nem építették be annyira a választások, mint „a kormányzás helyes módjának” gondolatát, mint ahogy azt a nyugati világ tette. Ez egyértelművé vált, amikor megkértük az embereket, hogy magyarázzák el, mit jelent számukra a demokrácia (ami egyébként széles körű támogatottságot élvez, mint „a legjobb kormányforma”). Amikor az Afrobarometer megkérdezte a vizsgálati alanyoktól, hogy „Ha egyáltalán jelent valamit, akkor mit jelent Önnek a demokrácia?”, a válaszadók mindössze 6%-a említette a választásokat vagy a szavazást első helyen, és csupán egy másik 6%-uk a második vagy harmadik helyen. Ehelyett a demokrácia sokkal erősebben párosul az emberi szabadságjogok és a nagyobb személyes és kollektív szabadság gondolatával (31% jelölte első helyen). A demokrácia és a választások jelentése vagy tartalma közötti gyenge asszociációt részben az indokolhatja, hogy az afrikaiak még mindig nem győződtek meg a választások hatékonyságáról. Például a megkérdezettek

19 A második fordulóhoz képest a korábban felsorolt országokon túl még Benin és Madagaszkár került be a mintába.

csupán 46%-a mondta azt, hogy a választások „lehetőséget adnak a választópolgároknak arra, hogy elmozdítsák hivatalukból azokat a vezetőket, akik nem azt csinálják, amit a nép szeretne”. A választások hatékonyságával kapcsolatos kételyek oka nem más, mint amit North jósolt, amikor a formális intézmények és a társadalom uralkodó normái és értékei közötti diszharmoniairól beszélt.

Az a megállapítás, hogy az afrikaiak némileg ambivalens – vagy esetleg néha következetlen – attitűdökkel rendelkeznek a választásokkal kapcsolatban, megerősítést nyert a helyi szinten vizsgálódó tanulmányok által, amelyek a választásokra épülő politika és a közösségi normák kapcsolatát tanulmányozták. Ugandában, Karlström (1996: 497) beszámolója szerint, a tradicionális vezetők és a helyi állami tanácsosok megítélésének összehasonlításakor azt találjuk, hogy a választás és a kiválasztás közötti különbségtétellel „a forrásaim alig, ha egyáltalán bármennyire is foglalkoztak a kérdés tárgyalása közben”. Unszolás hatására a válaszadók elismerték a kettő közötti különbséget, sőt „a választások iránti fenntartás nélküli preferenciájukat” is kinyilvánították. Mindazonáltal a főnökségi és a tanácsosi rendszert inkább hasonlónak, mint különbözőnek látják.²⁰ A választás intézményének a Dél-afrikai Köztársaság vidéki területein való „bevezetéséről, értelmezéséről és beillesztéséről” szóló tanulmányában Williams hasonlóképpen arra az eredményre jutott, hogy ugyan „a választásokat legitim és szükségszerű eszköznek tartják a politikai hatalom átruházása és elosztása során [...]”, hiba lenne azt feltételezni [...], hogy az emberek számára a választás az egyetlen megoldás lenne. Ehelyett sokan egyszerűen úgy értelmezik a választásokat, mint egy „lehetőség megoldást”. Ebből kifolyólag Williams forrásai nemcsak hogy toleránsak voltak a párhuzamos intézményekkel szemben, de *számítottak* is azok meglétére.

Az intézményi fejlődés és a hibridizáció fentebb leírt folyamata természetesen még nem zárult le, és változások még mindkét irányban megfigyelhetők. Karlström (1996: 498) megjegyzi például, hogy a választások iránti elköteleződés párhuzamosan nő azzal, ahogy az ugandaiak újabb és újabb tapasztalatokat szereznek a szavazással, a társadalom „uralkodó politikai ideáljainak” megvalósításához szükséges eszközzel kapcsolatban. Williams (2004: 123) azt vette észre, hogy a társadalom, a kormány és a fejlesztési ügynökségek felől érkező nyomás miatt a „főnökök megkísérelték »újrafeltalálni« saját szerepüket az állam és a társadalom között fontos szerepet játszó közvetítőkként a hivatalos választások alatt, és mint helyi szintű demokraták, akik hajlanak a helyi intézmények átalakítására, amennyiben a társadalom változást sürget”. Ezek az átalakítások széles skálán mozognak. Onnantól kezdve, hogy a korábban kiszorult társadalmi csoportok különösen a nők és a fiatalabbak számára nagyobb teret próbálnak nyitni a részvételhez, egészen odáig, hogy

20 Lásd még Friedrich Schaffer (1998) munkáját a választások helyi kilátásaival kapcsolatban Szenegálban.

egyreszt a demokrácia ezért egy olyan „kölcsönösen egymásra ható folyamatot alkot, amely szemléltetni tudja egyrészt a demokratikus átalakulás összetettségét, másrészt a főnökségi rendszer azon képességét, hogy az alkalmazkodni tud a változó politikai és társadalmi környezethez anélkül, hogy fel kellene áldoznia kivételes hatalmi törekvéseit” (Williams 2004: 113). Hasonló folyamatokról és átalakulásokról már mások is beszámoltak (Beall et al. 2005; de Sousa Santos 2006).

Az afrikaiak ezért szántszándékkal, vagy a körülmények változása miatt olyan hibrid politikai rendszereket alakítanak ki maguknak, amelyek integrálni tudják az életükben mélyen gyökerező tradicionális és az új, választásokra épülő rendszereket. North elemzéséből kiderül, hogy ezek a hibrid rendszerek az intézményi reform elkerülhetetlen produktumai. Mindamellett néhányan attól tartanak, hogy a liberális demokrácia „tisztta” modelljétől való bármilyen eltávolodás a demokratikus átalakulás bukásának előjele. De az itt bemutatott eredmények azt sugallják, hogy ezek az aggodalmak túlzóak. Ake (1991: 34) amellett érvel, hogy a demokratikus alapelveknek – széles körű részvétel, az állampolgárok beleegyezése és a hatalmon levők elszámoltathatósága – nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani, mint azoknak az intézményi kereteknek, amelyekben testet öltenek. Azt javasolja, hogy fogadjuk el, de legalább számítsunk arra, hogy a demokratikus alapelvek „olyan széles skálán mozgó politikai alkuk és gyakorlatok mentén fognak érvényesülni, amelyek természetüknél fogva a történelmi lehetőségek függvényében változnak” (lásd még Englebert 2000; Logan 2002; Sklar 1999). Oomen (2000: 64) szintén arra a következtetésre jutott, hogy amennyiben a részvétel vagy „sorsunk befolyásolásának képessége” demokratikus alapelvnek tekinthető, akkor a tradicionális hatalomgyakorlás sok esetben demokratikusabb, mint azok a választott önkormányzatok, amelyekkel versenyezniük kellene (lásd még Owusu 1992). A politikai rendszer hibridizációja Afrikában inkább előrelépést jelent a demokratikus gyakorlatok elmélyítésében, mint visszalépést az „igazi” demokráciától.

Mindez rávilágít annak szükségességére, hogy tovább kutassuk és igyekezzünk megérteni a térségben megjelenő hibrid politikai rendszereket. Számos elemző dokumentálta, hogy a különböző afrikai társadalmak és kormányok komplex kísérleteket tettek a nemzetük duális politikai realitásaival való kiegyezésre és olyan utak keresésére, amelyek a tradicionális hatalom intézményeit kívánják összhangba hozni az állami igényekkel és a demokratikus alapelvekkel. Azt is leirták már, hogy milyen hatalmas kihívásokkal kellett közben szembenézni (lásd például Mozambikról West és Kloeck-Jenson [1999] és de Sousa Santos [2006]; Ugandáról Englebert [2002]; a Dél-afrikai Köztársaságról Murray [2004] és Williams [2004]). Azt még nem lehet látni, hogy a demokratikus alapelvek mennyire fognak érvényesülni a tanulmányban is érintett afrikai politikai rendszerek esetében.

De megállapításaink legalább jelzik, hogy a tradicionális vezetők iránti hűség nem rombolja le a demokrácia iránti elköteleződést, és hogy a megjelenő hibrid politikai rendszerek kedvező hatással lehetnek a demokratikus politikai kísérletek stabilitására és hatékonyságára.

Owusu (1996: 329) amellett érvelt, hogy Afrikában a tradicionális vezetés a helyi politikai szövet annyira fontos eleme, hogy a demokrácia helyi megjelenéséről, annak afrikai fundamentumairól lehetetlen anélkül beszélni, hogy a főnöki rendszert szóba ne hoznánk. Ugyanakkor nem létezik egyszerű megoldás arra, hogy miképpen kellene definiálni a törzsfőnökök és a vének mondjuk 2008-ban betöltött szerepét. De Sousa Santos (2006: 66) úgy jellemzi a tradicionális hatalom és az „elismerésen és irányításon alapuló hivatalos politika” párhuzamos világainak kapcsolatát, mint „az intenzív és kaotikus módon kapcsolódó legalitás, helyi hatalom, jogállami gyökerek és jogi gyakorlatok hálózatát”. A két rendszer szétválasztása nem lehetséges: „ha sikerülne a kettőt elválasztani egymástól – ami erősen kétséges –, *lehetetlen lenne a szétválasztást hosszú távon fenntartani*, hiszen az egyén képtelen a többszörös identitások elszigetelésére és „beszennyezetlenségének” fenntartására. Jobb elfogadni azt, hogy „a szabályrendszerek szennyezettsége és hibridizációja természetes adottság” (De Sousa 2006: 61–62). Ez az összefonódás, mint ahogy De Sousa Santos mondja, valószínűleg nem „a modernizáció hiányával kínál alternatívát a nyugati modernitással szemben, hanem inkább egy alternatív modernitás iránti igényt fejez ki” (De Souse 2006: 61).

A tiszta liberális demokráciában hívők aggodalmait minden kétséget kizáróan legitimnek számítanak. A tradicionális rendszerek autoriter és kirekesztő rendszerek lehetnek. De nem feltétlenül. És azáltal, hogy kizárólag a *potenciális* negatívumokra összpontosítjuk figyelmünket, szem előtt téveszthetjük, hogy a tradicionális rendszereknek lehetnek demokratikus vonásai is, és hogy ezek képesek adaptálni vagy adaptálódni a fejlődő, egyre inkább demokratikus társadalmi normákhoz. A legfontosabb azt észrevenni, hogy amellett, hogy az afrikaiak egyértelműen jelentős szerepet tulajdonítanak a tradicionális hatalom képviselőinek, a választói demokrácia melletti elköteleződésükről is egyre erősebb tanúbizonyságot tesznek. A saját szempontjukból a két különböző gyakorlatot integráló kevert politikai rendszer nem egy elkerülhetetlen, hanem egy kívánatos megoldás. Akkor járnánk el helyesen, ha abból a feltételezésből indulnánk ki, hogy az afrikaiak, különösen az afrikai nők, nem egyszerűen beletörődnek a helyzetükbe, és ha inkább ennek a helyzetnek a jobb megértésével foglalkoznánk. El lehetne indulni azon a vonalon, hogy vajon az afrikaiak számára pontosan mit is jelent a „jó” politikai rendszer fogalma, és

a vizsgálódást kezdhethetnénk azzal, hogy feltérképezzük annak lehetőségeit, hogy hogyan tudnának hozzájárulni mind a tradicionális, mind a megválasztott politikai vezetők a közös politikai célok eléréséhez.

Williams (2004: 113, 122) azt állítja, hogy „a közösségek csak a legritkább esetben érzik annak szükségességét, hogy választaniuk kellene a demokrácia és a tradicionális rendszerek között”, ehelyett inkább „a józan észsel összeegyeztethetőnek látják a főnöki rendszer és a demokratikus választások együttes működését”. Az afrikai tapasztalatok, hasonlóan a nemzetközi tapasztalatokhoz, azt bizonyítják, hogy egy társadalom számára nem jelent különösebb megerőltetést olyan intézményrendszerek integrálása, amelyek látszólag összeegyeztethetetlenek egymással. Az európai és ázsiai monarchiák állampolgárai évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül folytattak ilyen gyakorlatokat, ezért talán nem annyira meglepő, hogy hasonló folyamatoknak lehetünk szemtanúi Afrikában, még ha gyakran csak helyi szinten is.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ake, Claude (1991): Rethinking African Democracy. In: *Journal of Democracy*, Vol. 2., No. 1.: 32–44.
- Ayittey, George. B. N. (1991): *Indigenous African Institutions*. Transnational Publishers.
- Beall, Jo (2006): Cultural Weapons: Traditions, Inventions and the Transition to Democratic Governance in Metropolitan Durban. In: *Urban Studies*, Vol. 43., No. 2.: 457–473.
- Beall, Jo – Mkhize, Sibongiseni – Vawda, Shahid (2005): Emergent Democracy and „Resurgent” Tradition: Institutions, Chieftaincy and Transition in KwaZulu-Natal. In: *Journal of Southern African Studies*, Vol. 31., No. 4.: 755–771.
- Bowen, Merle (1994): *Peace, Politics, and Peasants: the Rural Challenge in Mozambique*. Az írást a Workshop on Political Transitions in Africán adták elő. University of North Carolina, Chapel Hill, március 11–12.
- Buur, Lars – Kyed, Helene M. (2006): Contested Sources of Authority: Re-Claiming State Sovereignty by Formalizing Traditional Authority in Mozambique. In: *Development and Change*, Vol. 37., No. 4.: 847–869.
- Chief Linchwe II. (1989): The Role a Chief Can Play in Botswana’s Democracy. In: *Democracy in Botswana: The Proceedings of a Symposium Held in Gaborone*. Szerk.: Holm, John – Molutsi, Patrick. Ohio University Press: 99–102.
- Comaroff, John L. (1978): Rules and Rulers: Political Processes in a Tswana Shiefdom. In: *Man*, Vol. 13., No. 1.: 1–20.

- De Sousa Santos, Boaventura (2006): The Heterogenous State and Legal Pluralism in Mozambique. In: *Law and Society Review*, Vol. 40., No. 1.: 39–76.
- Ekeh, Peter (1975): Colonialism and the Two Publics in Africa: A Theoretical Statement. In: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 17., No. 1.: 91–112.
- Englebert, Pierre (2000): *State Legitimacy and Development in Africa*. Lynne Rienner.
- Englebert, Pierre (2002): Born-Again Buganda or the Limits of Traditional Resurgence in Africa. In: *Journal of Modern African Studies*, Vol. 40., No. 3.: 345–368.
- Ensminger, Jean (1997): Changing Property Rights: Reconciling Formal and Informal Rights to Land in Africa. In: *Frontiers of the New Institutional Economics*. Szerk.: Nye, John – Droback, John. Academic Press: 165–196.
- Geddes, Barbara (1991): Paradigms and Sand Castles in Comparative Politics of Developing Areas. In: *Comparative Politics, Policy, and International Relations II. Political Science: Looking Toward the Future*. Szerk.: Crotty, William. Northwestern University Press: 45–75.
- Karlstrom, Mikael (1996): Imagining Democracy: Political Culture and Democratisation in Buganda. In: *Africa*, Vol. 66., No. 4.: 485–505.
- Keulder, Christiaan (1998): *Traditional Leaders and Local Government in Africa: Lessons for South Africa*. HSRC.
- Landell-Mills, Pierre (1992): Governance, Cultural Change, and Empowerment. In: *Journal of Modern African Studies*, Vol. 30., No. 4.: 543–567.
- Lawson, Larry (2002): The House of Chiefs: Indigenizing Democracy in Africa? Az írást a 45. Annual Meeting of the African Studies Association alkalmával adták elő. Washington D.C., december 5–8. Interneten: <http://journals.cambridge.org> (Letöltve: 2011.12.01.).
- Lewis, Ioan Myrddin (1961): *A Pastoral Democracy: A Study of Pastoralism and Politics Among the Northern Somali of the Horn of Africa*. Oxford University Press.
- Logan, Carolyn (2002): *Rebuilding Somali Political Systems: Growing New Roots in Indigenous Realities, or Merely Reconstructing the Past?* PhD-disszertáció. The Fletcher School of Law and Diplomacy Fletcher School at Tufts University.
- Logan, Carolyn (2008): Traditional Leaders in Modern Africa: Can Democracy and the Chief Co-Exist? In: *Afrobarometer Working Paper 93*. Michigan State University. Interneten: <http://www.afrobarometer.org/abseries.html> (Letöltve: 2011.12.01.).
- Lund, Christian (2006): Twilight Institutions: Public Authority and Local Politics in Africa. In: *Development and Change*, Vol. 37., No. 4.: 685–705.
- Mamdani, Mahmood (1996): *Citizens and Subjects: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Princeton University Press.

- Mattes, Robert (1997): *Building a Democratic Culture in Traditional Society*. Az írást az International Conference on Traditional Leadership in Southern African adták elő. Konrad Adenauer Stiftung és University of Transkei, Umtata, Dél-afrikai Köztársaság, április 16–18.
- Molutsi, Patrick (2004): Botswana: The Path to Democracy and Development. In: *Democratic Reform in Africa: The Quality of Progress*. Szerk.: Gyimah-Boadi. Lynne Rienner: 159–182.
- Murray, Christina (2004): South Africa's Troubled Royalty: Traditional Leaders After Democracy. In: *Law and Policy Paper*, No. 23. Centre for International and Public Law.
- North, Douglass C. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Oomen, Barbara (2000): *Tradition on the Move: Chiefs, Democracy and Change in Rural South Africa*. Netherlands Institute for Southern Africa.
- Osabu-Kle, Daniel T. (2000): *Compatible Cultural Democracy: The Key to Development in Africa*. Broadview Press.
- Owusu, Maxwell (1992): Democracy and Africa – A View from the Village. In: *Journal of Modern African Studies*, Vol. 30., No. 3.: 369–396.
- Owusu, Maxwell (1996): Tradition and Transformation: Democracy and the Politics of Popular Power in Ghana. In: *Journal of Modern African Studies*, Vol. 34., No. 2.: 307–343.
- Republic of South Africa (RSA), Department of Provincial and Local Government (2002): *Draft White Paper on Traditional Leadership and Governance*. Government Printer.
- Schaffer, Frederic C. (1998): *Democracy in Translation: Understanding Politics in an Unfamiliar Culture*. Cornell University Press.
- Sklar, Richard L. (1999): African Politics: The Next Generation. In: *State, Conflict, and Democracy in Africa*. Szerk.: Joseph, Richar. Lynne Rienner: 165–177.
- Simiyu, V. G. (1988): The Democratic Myth in the African Traditional Societies. In: *Democratic Theory and Practice in Africa*. Szerk.: Oyugi, W. O. – Atieno-Odhiambo, E. S. – Chege, M. – Gitonga, A. Heinemann: 49–70.
- United Nations Development Program (UNDP)(2002): *Human Development Report 2002*. Oxford University Press.
- van Kessel, Ineke – Oomen, Barbara (1997): One Chief, One Vote: The Revival of Traditional Authorities in Postapartheid South Africa. In: *African Affairs*, Vol. 96., No. 385.: 561–585.

- van Rouveroy van Nieuwaal, E. Adriaan B. (1999): Chieftaincy in Africa: Three Facets of a Hybrid Role. In: *African Chieftaincy in a New Socio-Political Landscape*. Szerk.: Van Rouveroy van Nieuwaal, E. Adriaan B. – Van Dijk, Rijk. LIT Verlag: 21–47.
- Waterman, Peter (1972): Introduction: On Radicalism in African Studies. In: *African Social Studies: A Radical Reader*. Szerk.: Gutkind, Peter C. W. - Waterman, Peter. Heinemann.
- West, Harry G. – Kloeck-Jenson. Scott (1999): Betwixt and Between: „Traditional Authority” and Democratic Decentralization in Post-War Mozambique. In: *African Affairs*, Vol. 98., No. 393.: 455–484.
- Williams, J. Michael (2004): Leading from Behind: Democratic Consolidation and the Chieftaincy in South Africa. In: *Journal of Modern African Studies*, Vol. 42., No. 1.:113–136.